

FRON TERI TAT

Migració,
desplaçament i
nomadisme artístic

FRON TERI TAT

Migració,
desplaçament i
nomadisme artístic

UNIVERSITAT
POLITECNICA
DE VALÈNCIA

FRON TERI TAT

Migració,
desplaçament i
nomadisme artístic

18.04.2013
25.07.2013

ÍNDEX

006 PRESENTACIÓ PRESENTACIÓN

Juan Juliá Igual
Rector de la Universitat Politècnica de València

008 TEXTOS TEXTOS

008 JOSÉ MANUEL SPRINGER
Remeses culturals. Interpretacions visuals de la frontera
[Remesas culturales. Interpretaciones visuales de la frontera](#)

068 SYLVIA NAVARRETE
Demián Flores, el tòtem i el xarlatà
[Demián Flores, el tótem y el merolico](#)

088 ERIK CASTILLO
La travessia sentimental / La pintura de Daniel Lezama
[La travesía sentimental / La pintura de Daniel Lezama](#)

054 ARTISTES ARTISTAS

Carlos Aguirre	Cao Guimarães
Carlos Amoraes	Anna Kurtycz
Rocío Cerón	Daniel Lezama
Irene Dubrovsky	Sarah Minter
Demián Flores	Marcos Ramírez ERRE
Ken Gonzales-Day	Sayak Valencia

102 BIOGRAFIES BIOGRAFÍAS

Juan Juliá Igual

Rector de la Universitat
Politécnica de València

En un dels textos més recents publicat a la nostra Universitat pel professor i pensador Néstor García Canclini, aquest feia referència a la pluralitat de sentits i lectures que genera un terme com el d'estranger. Des del mateix títol del seu breu escrit, assenyalava que no hi ha una única manera d'exercir aquesta condició, especialment en un món globalitzat i de cultures híbrides en què *allò propi i allò aliè s'entremesclen* i on les *migracions transnacionals* se superposen a les *fractures internacionals*, i generen tot tipus d'identitats múltiples i dislocades.

Partint d'aquesta reflexió, la noció d'estrangeria ja no es vincula únicament al desplaçament geogràfic –ja siga per motius econòmics, polítics, socials, religiosos o de qualsevol altra índole–, sinó que adquireix una nova ressonància en relacionar-se amb idees com les d'exclusió, legitimitat de la legalitat, pèrdua d'identitat, traduibilitat i intraduibilitat cultural, alteritat o sincretisme i nomadisme significant. Aquestes idees presenten, dins del marc universitari en què ens desenvolupem, un sentit especial, atès que la mateixa dimensió universalista que, en si mateixa, atresora la Universitat, fa que en aquesta ningú pugua ser estranger ni en la relació amb els altres ni en el tracte amb el coneixement.

Si des dels àmbits sociològic i polític, la migració ha assumit en les últimes dècades un protagonisme destacat i controvertit, aquest també ha adquirit en nombroses propostes artístiques un evident relleu. La present mostra, centrada bàsicament en l'experiència migratòria que viu Llatinoamèrica i en els múltiples rostres que aquesta experiència és capaç de dibuixar, planteja a través de la noció de fronteritat una reflexió sobre les idees de divisió i desigualtat, però també sobre els conceptes de limitació, fusió i mestissatge. Una reflexió que utilitza les arts visuals i la poesia com a argument estètic interdisciplinari a través del qual els autors i les autores que participen en aquesta exposició ens inviten a analitzar el sentit d'aquestes línies que, imaginàries en la seua realitat i reals en la imaginació, existeixen, tal com assenyala el professor José Manuel Springer, comissari d'aquest projecte, per a ser superades, ja que *més que separar-nos i escindir-nos, el que emfasitzen és allò que ens uneix i fa flexibles*.

Des de la Universitat Politècnica de València desitge agrair als artistes que han col·laborat en “Fronteritat: migració, desplaçament i nomadisme artístic” la desinteressada participació. Gràcies a ells podem gaudir d'una oportunitat excel·lent per a comprendre molt millor el nostre món i, per descomptat, les nostres pròpies i impròpies limitacions.

Juan Juliá Igual

Rector de la Universitat
Politécnica de València

En uno de los textos más recientes publicado en nuestra Universidad por el profesor y pensador Néstor García Canclini, éste hacía referencia a la pluralidad de sentidos y lecturas que genera un término como el de extranjero. Desde el propio título de su breve escrito, señalaba que no hay un único modo de ejercer dicha condición, especialmente en un mundo globalizado y de culturas híbridas en las que *lo propio y lo ajeno se entremezclan y en donde las migraciones transnacionales se superponen a las fracturas internacionales*, generando todo tipo de múltiples y dislocadas identidades.

Partiendo de esta reflexión, la noción de extranjería ya no se vincula únicamente al desplazamiento geográfico –ya sea por motivos económicos, políticos, sociales, religiosos o de cualquier otra índole–, sino que adquiere una nueva resonancia al relacionarse con ideas como las de exclusión, legitimidad de lo legal, pérdida de identidad, traducibilidad e intraducibilidad cultural, otredad o sincretismo y nomadismo significacional. Estas ideas presentan, dentro del marco universitario en el que nos desenvolvemos un especial sentido, dado que la propia dimensión universalista que, en sí misma, atesora la Universidad, hace que en ésta nadie pueda ser extranjero ni en su relación con los demás ni en su trato con el conocimiento.

Si desde los ámbitos sociológico y político, la migración ha asumido en las últimas décadas un destacado y controvertido protagonismo, éste también ha adquirido en numerosas propuestas artísticas un evidente relieve. La presente muestra, centrada básicamente en la experiencia migratoria que vive Latinoamérica y en los múltiples rostros que esta experiencia es capaz de dibujar, plantea a través de la noción de *fronteridad* una reflexión sobre las ideas de división y desigualdad, pero también sobre los conceptos de limitación, fusión y mestizaje. Una reflexión que utiliza las artes visuales y la poesía como argumento estético interdisciplinar a través del cual los autores y autoras que participan en esta exposición nos invitan a analizar el sentido de esas líneas que, imaginarias en su realidad y reales en la imaginación, existen, tal como señala el profesor José Manuel Springer, comisario de este proyecto, para ser superadas, puesto que *más que separarnos y escindirnos lo que enfatizan es aquello que nos une y hace flexibles*.

Desde la Universitat Politècnica de València deseo agradecer a los artistas que han colaborado en *Fronteridad: migración, desplazamiento y nomadismo artístico* su desinteresada participación. Gracias a ellos tenemos la oportunidad de disfrutar de una excelente oportunidad para comprender mucho mejor nuestro mundo y, cómo no, nuestras propias e impropias limitaciones.

REMESES CULTURALS

INTERPRETACIONS VISUALS DE LA FRONTERITAT

José Manuel Springer

Estar a la vora, ser de la frontera, viure a la ratlla que divideix els mons, no ser de l'un ni ser de l'altre, al brocal del pou, al llindar del temps, al pont llevadis que no és paisatge ni és castell, no ser de cap raça, de cap temps, de cap lloc, blanc però negre, alt però baix, un ull de cada color tot veient amb l'un la llum que apareix, amb l'altre l'ombra que apaga.

La fronteritat és la meua manera de ser, sóc molt meu i no sóc de cap grup, no m'entenen i no els entenc, lluiten en batalles que no vull ni guanyar ni perdre, adoren déus que no freqüenten els mateixos cels que els meus. Parlen una llengua que, encara que és la mateixa, és diferent, saben coses que jo ignore, jo sé coses que ells no volen saber, les meues blasfèmies són les seues jaculatòries, és fred per a mi el que ells anomenen calor.

Tenim horitzons tan diferents que el meu paisatge és la seua tenebra, el seu passat el meu futur, van a on vinc, i quan en creuar-nos un instant es decanta el cor per les mirades d'amor, miren ells de mi el que jo no vull que miren, estimen en mi el que no ha de ser estimat, creuen que sóc la màscara que ells mateixos em posen, em contemple en el seu espill i no m'hi reconec.

Però com que en totes les pàtries em va passant el mateix, he arribat a pensar que no en sóc de cap, nascut del vent, sense arrel ni ancoratge, ja que els fonaments fermes que em subjecten al món, a cap dels seus mons em subjecta, o ells o jo ens estem allunyant amb el tren que s'allunya.

Una vegada vaig patir per no ser profeta a casa meua, sempre tan aliè i ells tan remots. Ara sé, finalment, que no ho puc ser perquè no tinc terra, visc a la ratlla que marca la frontera, quan assenyalen allò que és estrany m'assenyalen a mi.

Miguel Cobaleda

REMESAS CULTURALES

INTERPRETACIONES VISUALES DE LA FRONTERIDAD

José Manuel Springer

Estar en el borde, ser de la frontera, vivir en la raya que divide los mundos, no ser del uno ni ser del otro, en el brocal del pozo, en el umbral del tiempo, en el puente levadizo que no es paisaje ni es castillo, ser de ninguna raza, de ningún tiempo, de ningún lugar, blanco pero negro, alto pero bajo, un ojo de cada color, viendo con uno la luz que amanece, con el otro la sombra que apaga.

La fronteridad es mi modo de ser, soy muy mío y no soy de grupo alguno, no me entienden y no les entiendo, pelean batallas que no quiero ni ganar ni perder, adoran a dioses que no frecuentan los mismos cielos que los míos. Hablan una lengua que, siendo la misma, es diferente, saben cosas que yo ignoro, yo sé cosas que ellos no quieren saber, mis blasfemias son sus jaculatorias, es frío para mí lo que ellos llaman calor.

Tenemos horizontes tan diferentes que mi paisaje es su tiniebla, su pasado mi futuro, van a donde vengo, y cuando al cruzarnos un instante se decanta el corazón por las miradas de amor, miran ellos de mí lo que yo no quiero que miren, aman en mí lo que no debe ser amado, creen que soy la máscara que ellos mismos me ponen, me contemplo en su espejo y no me reconozco.

Pero como en todas las patrias me va pasando lo mismo, he llegado a pensar que no soy de ninguna, nacido del viento, sin raíz ni anclaje, pues el firme cimiento que me sujeta al mundo, a ninguno de sus mundos me sujeta, o ellos o yo nos estamos alejando en el tren que se aleja. Un tiempo sufrí por no ser profeta en mi tierra, siempre tan ajeno y ellos tan remotos. Ahora sé por fin que no puedo serlo porque no tengo tierra, vivo en la raya que marca la frontera, cuando señalan lo extraño me señalan a mí.

Miguel Cobaleda

L'equivalència entre migració i terrorisme que s'ha donat en la política i la premsa internacional en la darrera dècada posà de manifest l'esfondrament del discurs polític sobre la migració, les fronteres, la geopolítica, els discursos multiculturals i els de l'acostament entre cultures diferents. L'equilibri social i cultural assolit en la segona meitat del segle XX, que va permetre que els països europeus i d'altres incorporaren milions de migrants a les seues societats, es va veure alterat per les polítiques neoliberals a partir dels anys de la dècada dels noranta i pel discurs en contra de la migració dels partits de dreta. Amb això sorgiren temors, fòbies, polítiques en contra de la migració, grups de pressió i de repressió, així com també noves víctimes. La migració es va convertir en una arma de doble tall; d'una banda, era necessària per a sostenir l'economia i promoure el creixement; de l'altra, va ser convertida en amenaça, la qual cosa motivà la implementació d'estratègies complexes de seguretat nacional i continental, especialment enfront de la retòrica del xoc de civilitzacions que va sorgir a partir de l'11-S i de l'11-M.

Aquest és el context sociopolític i cultural de "Fronteritat: migració, desplaçament i nomadisme artístic", mostra artística localitzada i puntual que explora les formes i els continguts socials producte de la migració i dels efectes que provoca. Abans que enfocar-se en les vides de desenes de milions de migrants que creuen fronteres polítiques i físiques a fi d'assolir una vida millor, aquesta mostra està dedicada a destacar trobades, estratègies i afinitats que es revelen gràcies a la migració. Derivat de la idea de remeses econòmiques, en els estudis culturals de la frontera s'usa el terme remeses culturals per a referir-se als intercanvis de signes i símbols, de productes i produccions culturals que vinculen comunitats, territoris o sabers distints que entren en contacte a causa de la migració o de la seua fronteritat. La producció i l'enviament d'una remesa cultural constitueix un esforç social per donar un sentit integrador a la cultura, encara més quan es tracta d'una expressió simbòlica que muda i es fon amb d'altres.

Si no fos pel creuament de fronteres, per la fusió de tradicions i pel trasllat del coneixement d'un lloc a un altre del globus, la humanitat hauria desaparegut o viuria en territoris extensos d'incomunicació i aïllament. Per aquestes raons, avui és difícil imaginar cap nació concentrada a girar l'esquena als descobriments, als entrecreuaments d'experiències i als delits que

La equivalencia entre migración y terrorismo que se ha dado en la política y la prensa internacional en la última década, puso de manifiesto el derrumbe del discurso político sobre la migración, las fronteras, la geopolítica, los discursos multiculturales y los del acercamiento entre culturas diferentes. El equilibrio social y cultural logrado en la segunda mitad del siglo XX, que permitió que los países europeos y otros incorporaran a millones de migrantes a sus sociedades, se vio alterado por las políticas neoliberales a partir de los años 1990 y el discurso antimigrante de los partidos de derecha. Con ello surgieron temores, fobias, políticas antiinmigrantes, grupos de presión y de represión así como nuevas víctimas. La migración se convirtió en un arma de dos filos; por un lado, era necesaria para sostener la economía y promover el crecimiento; por otro, fue convertida en amenaza, lo que motivó a la implementación de complejas estrategias de seguridad nacional y continental, especialmente ante la retórica del choque de civilizaciones que surgió a partir del 11-S y del 11-M.

Este es el contexto socio-político y cultural de *Fronteridad: migración, desplazamiento y nomadismo artístico*, muestra artística localizada y puntual que explora las formas y contenidos sociales producto de la migración y sus efectos. Antes que enfocarse en las vidas de decenas de millones de migrantes que cruzan fronteras políticas y físicas para alcanzar una vida mejor, esta muestra está dedicada a destacar encuentros, estrategias y afinidades que se revelan gracias a la migración. Derivado de la idea de remesas económicas, en los estudios culturales de la frontera se usa el término remesas culturales para referirse a los intercambios de signos y símbolos, de productos y producciones culturales que vinculan a comunidades, territorios o saberes distintos que entran en contacto debido a la migración o su fronteridad. La producción y envío de una remesa cultural constituye un esfuerzo social por dar sentido integrador a la cultura, aún más cuando se trata de una expresión simbólica que muda y se funde con otras.

Si no fuera por el cruce de fronteras, por la fusión de tradiciones y el traslado del conocimiento de un lugar a otro del globo, la humanidad habría desaparecido o viviría en extensos territorios de incomunicación y aislamiento. Por estas razones, es difícil imaginar hoy a nación alguna concentrada en dar la espalda a los descubrimientos, a los cruces de experiencias y a los

1. Enzensberger, Hans Magnus, *La gran migración*, Barcelona, Anagrama, 1992.

proporciona la migració. Les idees, el coneixement, els hàbits i els costums culturals iniciaren, des de fa cinc segles, el diàleg intercultural, a pesar de les arbitrarietats del colonialisme, de les guerres independentistes sagnants del segle XIX i, de manera particular, a conseqüència de la Guerra Civil espanyola, que tants migrants republicans va expulsar, milers dels quals trobaren refugi a Mèxic, i hi deixaren una empremta cultural sense parangó.

La "Fronteritat" ofereix la possibilitat d'explorar els diferents significats dels límits, especular sobre la fusió de territoris geogràfics i epistemològics distants, i reflexionar sobre les formes sorprenents de traducció cultural amb què ens vinculem amb els altres, per mitjà dels malentesos o de les suposicions que donen origen a narratives i metarelats que s'estenen i es modifiquen gràcies a la migració de sentits i significats.

Com a comissari d'aquesta mostra, pretenc abraçar amb una sola paraula, *migració*, tota una sèrie de fenòmens i factors, sentiments, percepcions i judicis, que transmeten la idea de trasllat de significats, de mobilitat social, de canvi cultural i de nomadisme artístic. Per això, pense que no podem romandre aliens enfront dels fets que ens presenta la història ni enfront dels significats que tenen aquests fets actualment. Els primers contactes entre migrants i societats receptores sovint han estat tenyits per la sospita, per la suspicàcia, per la supèrbia i l'altivesa dels més ignorants, independentment del bàndol a què pertanyen. En una de les seues novel·les, H. M. Enzensberger¹ ens ofereix un relat sobre la territorialitat que exerceix un parell de persones sobre un compartiment de tren, i descriu com es tensa la situació amb l'aparició de més passatgers. L'arribada de l'estranger, de l'estrany o del foraster provoca, primerament, curiositat, en acabant, rebuig, i, només en comptats casos, l'acceptació. De qualsevol manera que es veja, la migració és el producte del concepte de frontera o de límit, el qual està molt arrelat en l'ésser humà.

El límit ens incita a trencar-lo, a elevar-nos-hi per damunt; les castes socials minoritàries volen que se les tracte amb distinció, com uns convidats especials, com els VIP de les reunions més exclusives. I com a complement, colar-se entre la gent VIP és una manera de trencar el tabú imposat per les fronteres socials. En certa manera, mesclar la sang d'una raça amb la d'una

1. Enzensberger, Hans Magnus, *La gran migración*, Barcelona, Anagrama, 1992.

deleites que proporciona la migración. Las ideas, el conocimiento, los hábitos y las costumbres culturales, iniciaron desde hace cinco siglos el diálogo intercultural a pesar de las arbitrariedades del colonialismo, las sangrientas guerras independentistas del siglo XIX y, particularmente, a consecuencia de la Guerra Civil española, que a tantos migrantes republicanos expulsó, miles de los cuales encontraron refugio en México, dejando una huella cultural sin parangón en la nación mexicana.

Fronteridad ofrece la posibilidad de explorar los diferentes significados de los límites, especular sobre la fusión de territorios geográficos y epistemológicos distantes, y reflexionar sobre las sorprendentes formas de traducción cultural con las que nos vinculamos con los otros, a través de los malentendidos o suposiciones que dan origen a narrativas y metarrelatos que se extienden y se modifican gracias a la migración de sentidos y significados.

Como comisario de esta muestra, pretendo abarcar con una sola palabra, migración, toda una serie de fenómenos y factores, sentimientos, percepciones y juicios, que transmiten la idea de traslado de significados, de movilidad social, de cambio cultural y de nomadismo artístico. Por ende, pienso que no podemos permanecer ajenos ante los hechos que nos presenta la historia ni ante sus significados actuales. Los primeros contactos entre migrantes y sociedades receptoras a menudo han estado teñidos por la sospecha, por la suspicacia, por la soberbia y la altanería de los más ignorantes, independientemente del bando al que pertenezcan. En una de sus novelas H. M. Enzensberger¹, nos ofrece un relato sobre la territorialidad que ejercen un par de personas sobre un compartimento de tren y describe cómo se tensa la situación con la aparición de más pasajeros. La llegada del extranjero, del extraño o el forastero, provoca curiosidad primero, rechazo después y, sólo en contados casos, la aceptación. De cualquier forma que se vea, la migración es producto del concepto de frontera o de límite, el cual está muy enraizado en el ser humano.

El límite nos incita a romperlo, a elevarnos por encima de él; las castas sociales minoritarias quieren ser tratadas con distinción, como invitados especiales, como los VIP de las reuniones más exclusivas. Y en complemento, colarse entre la gente VIP es una manera de romper el tabú impuesto por las fronteras sociales. En cierta manera, mezclar la sangre de una raza con

altra és una versió de la migració, ja que significa provocar un encreuament d'informacions genètiques. Aquesta és l'única manera humana no cultural, biològica, de transmetre informació, perquè, com assenyalen Monaghan i Just (2000): la cultura és, fonamentalment, transmissió.

A Iberoamèrica, el terme *colònia* és sinònim d'imposició, de transculturació; la sola menció del mot provoca evocacions violentes quan es fa servir per explicar l'arribada i la permanència dels espanyols a Llatinoamèrica a partir del segle XVI. Se'ns escapa pensar que els espanyols no eren un grup homogeni ni parlaven el mateix idioma ni creien en els mateixos valors polítics i en les mateixes estratègies d'evangelització. Estaven tan confosos sobre la seua identitat com ho devien estar els indis, que no pogueren explicar l'existència dels *altres* per mitjà de la seua pròpia cosmogonia. El que va succeir a l'Amèrica Llatina durant la colònia no va ser només el producte d'una conquesta militar; hi hagué una aculturació religiosa, social i racial violenta, que desembocà en una fusió mestissa i en el naixement d'una civilització diferent a les dues que la generaren. Sens dubte, caldria retreure la pèrdua de vides humanes i de coneixements, i el sacrifici d'altres civilitzacions com a conseqüència d'aquest mestissatge. Avui és urgent aprendre les lliçons del pensament mestís i els avantatges de la hibridació, perquè les dues són una conseqüència de la migració entre cultures. És possible que la revaluació i el rescat d'aquestes evite que es prolongue la crisi actual que pateix Europa, la qual crisi podria conduir, si no s'hi reconeix la solució, a una nova conflagració mundial.

La selecció de les obres de "Fronteritat" pretén usar la migració com una clau estètica. Des del segle XVI, la pintura novohispana va actuar com un mitjà de visibilitat de l'amalgamació de races durant les diferents etapes històriques, i permeté conèixer i representar una societat conformada per més d'una dotzena de castes racials, a través del gènere anomenat *pintura de castes*. Aquest gènere ofereix diversos relats sobre com el visual i la narració es mesclaren per a contar una història de jerarquia i migració social: les màscares, els vestits, el color de la pell que representa en els seus escenaris etnològics la pintura barroca del segle XVII van produir una matriu de coneixement, i proposaven una jerarquia social cohesionada pels valors de la religió catòlica i per l'espiritualisme indígena, que va assolir un alt grau d'evolució i sofisticació.

la de otra es una versión de la migración, pues significa provocar un cruce de informaciones genéticas. Ésta es la única forma humana no cultural, biológica, de transmitir información, ya que como señalan Monaghan y Just (2000): la cultura es fundamentalmente transmisión.

En Iberoamérica el término *colonia* es sinónimo de imposición, de transculturización, su sola mención produce evocaciones violentas cuando se usa el nombre para explicar el arribo y permanencia de los españoles en Latinoamérica a partir del siglo XVI. Se nos escapa pensar que los españoles no eran un grupo homogéneo, ni hablaban el mismo idioma, ni creían en los mismos valores políticos y estrategias de evangelización. Estaban tan confundidos sobre su identidad como lo estarían los indios, que no alcanzaron a explicar la existencia de los *otros* por medio de su cosmogonía. Lo que sucedió en América Latina durante la colonia no fue producto sólo de una conquista militar; hubo una aculturación religiosa, social, racial, violenta, que desembocó en una fusión mestiza y el nacimiento de una civilización diferente a las dos que la generaron. Sin duda habría que reprochar la pérdida de vidas humanas y conocimientos, y el sacrificio de otras civilizaciones consecuencia de ese mestizaje. Hoy resulta urgente aprender las lecciones del pensamiento mestizo y las ventajas de la hibridación porque ambas son consecuencia de la migración entre culturas. Es posible que su revaluación y rescate evite que se prolongue la crisis actual que padece Europa, que podría conducir, de no reconocer la solución, a una nueva conflagración mundial.

La selección de las obras de *Fronteridad* pretende usar la migración como una clave estética. Desde el siglo XVI la pintura novohispana actuó como medio de visibilidad durante las diferentes etapas históricas de la amalgamación de razas y permitió conocer y representar a una sociedad conformada por más de una docena de castas raciales, a través del género llamado *pintura de castas*. Éste ofrece varios relatos sobre cómo lo visual y la narración se mezclaron para contar una historia de jerarquía y migración social: las máscaras, los atuendos, el color de la piel que representa en sus escenarios etnológicos la pintura barroca del siglo XVII, produjeron una matriz de conocimiento y proponían una jerarquía social cohesionada por los valores de la religión católica y por el espiritualismo indígena, que alcanzó un alto grado de evolución y sofisticación.

2. El retrat que va fer Humboldt de Mèxic proporcionà la imatge d'una nació amb uns recursos naturals extensos, la qual cosa va motivar l'ambició i la intervenció militar de diferents països sobre Mèxic durant el segle XIX.

Quan Alexander von Humboldt decideix emprendre el seu recorregut per Amèrica (1799-1804), Europa encara no estava preparada per a comprendre el coneixement insospitat que va aportar aquest científic observador, un migrant tecnològic que carregava amb ell el coneixement i les seues pròpies maneres d'aprehendre la realitat, per mitjà d'instruments de mesura i de sistemes interpretatius. En el text en què va transcriure les troballes que va fer, *Essai politique sur le royaume de la Nouvelle-Espagne* (Assaig general sobre el regne de la Nova Espanya), publicat en francès el 1811 i traduït immediatament a diferents llengües europees, el baró Von Humboldt va contribuir al desenvolupament de la narrativa sobre l'enorme riquesa potencial i el desenvolupament de la indústria en aquest territori², que només es pot comparar al mite de la font de la joventut i Eldorado, que havia inspirat els colonitzadors tres segles endarrere.

Ací deixe el relat històric, perquè pense que la pintura de Daniel Lezama ens du més enllà la interpretació dels fets històrics. La seua és la versió contemporània de la pintura acadèmica del segle XIX, en què el tractament vigorós al qual sotmet les figures i la composició, el domini del color i de la posada en escena dels símbols dóna força tant a la interpretació escatològica que fa de les dades com a la deformació expressionista dels mites i dels ritus populars. Mutació dels estils pictòrics, traducció de símbols i superposició de relats històrics són les claus que fa servir Lezama per a elaborar la trama de les seues narracions, a la manera com els pintors dels salons i de les acadèmies vuitcentistes van cuinar les seues.

ELS RELATS DE L'ANTROPOLOGIA CLÀSSICA

Les controvertides interpretacions visuals de Lezama, inspirades en la literatura i en els relats populars, conviuen amb paràfrasis lliures d'obres d'artistes nòmades com són John Lloyd Stephens i Frederick Catherwood, tot creant, així, *tableaux vivants* (quadres vivents) en què s'activa el relat històric per mitjà d'una minuciosa reconstrucció fictícia dels fets, que expliquen el mestissatge com un acte de cohabitació carnal incestuós, una orgia entre la ciència, l'art i la tècnica, un metarelat delirant sobre el tòtem i el tabú freudià. Des de temes generals, com ara l'origen de la pintura nacionalista o

2. El retrato que hizo Humboldt de México proporcionó la imagen de una nación con extensos recursos naturales, lo que motivó la ambición y la intervención militar de diferentes países sobre México durante el siglo XIX.

Cuando Alexander von Humboldt decide emprender su recorrido por América (1799-1804), Europa no estaba aún preparada para comprender el insospechado conocimiento que aportó este científico observador, un migrante tecnológico que cargaba consigo el conocimiento y sus formas de aprehender la realidad por medio de instrumentos de medición y de sistemas interpretativos. En el texto en el que transcribió sus hallazgos, *Ensayo General sobre el Reino de la Nueva España*, publicado en francés en 1811 y traducido inmediatamente a varias lenguas europeas, el barón Von Humboldt contribuyó al desarrollo de la narrativa sobre la enorme riqueza potencial y desarrollo de la industria², sólo comparable al mito de la fuente de la juventud y El Dorado, que inspiró a los colonizadores tres siglos atrás.

Hasta aquí dejo el relato histórico, porque pienso que la pintura de Daniel Lezama nos lleva más allá la interpretación de los hechos históricos. La suya es la versión contemporánea de la pintura académica del siglo XIX, en la que el vigoroso tratamiento al que somete a las figuras y la composición, el dominio del color y de la puesta en escena de los símbolos, da fuerza tanto a su interpretación escatológica de los datos como a la deformación expresionista de los mitos y los ritos populares. Mutación de los estilos pictóricos, traducción de símbolos y superposición de relatos históricos, son las claves que emplea Lezama para tramar sus narraciones, a la manera en que los pintores de los salones y las academias decimonónicas cocinaron las suyas.

LOS RELATOS DE LA ANTROPOLOGÍA CLÁSICA

Las controvertidas interpretaciones visuales de Lezama, inspiradas en la literatura y en los relatos populares, conviven con paráfrasis libres de obras de artistas nómadas como John Lloyd Stephens y Frederick Catherwood, creando así *tableaux vivants* donde se activa el relato histórico por medio de una minuciosa reconstrucción ficticia de los hechos, que explican el mestizaje como un acto de cohabitación carnal incestuoso, una orgía entre la ciencia, el arte y la técnica, un delirante metarrelato sobre el tótem y el tabú freudiano. Desde temas generales, como el origen de la pintura nacionalista o el indigenismo, pasando por los datos particulares comprobables, como el sangriento asesinato en México del paisajista británico Thomas Egerton

l'indigenisme, passant per les dades particulars comprovables, com és l'assassinat sagnant, a Mèxic, del paisatgista britànic Thomas Egerton (1800-1842) i la seua esposa, fins a les anècdotes sobre l'explotació sexual dels esclaus o l'ús de l'antropomorfisme per a definir la geografia, les pintures de Lezama aborden de manera obsessiva el tema de la invenció de l'essència d'allò que és mexicà, a través de l'ús dels colors verd, blanc i roig de la bandera, o d'escenaris mitològics com ara la botiga de pulque o l'escena del crim. La superposició d'aquests elements crea un palimpsest visual que desentranya el xoc i la mescla de concepcions del món, cosa que la història és incapaç de dilucidar o d'interpretar. El segle XIX, a l'Amèrica Llatina, va ser un període de nomadisme artístic que va atraure tant científics com artistes la influència dels quals sobre el desenvolupament del nacionalisme pictòric va ser determinant, i això es pot apreciar en la pintura de paisatge i en el retrat líric d'herois i de fets mitològics (com és la fundació de la ciutat de Tenochtitlan, l'actual ciutat de Mèxic), dels quals avui se serveix amb intel·ligència i coneixement el pintor Lezama. La condició fronterera de l'obra d'aquest artista, que es mou entre el classicisme i la pintura costumista del segle XIX, reflecteix, segons Pellizi (2012), "el caràcter híbrid de la tradició pictòrica ibèrica que l'inspirà, amb el seu origen dual flamenc i italià, i les influències secretes de les tradicions àrabs i jueves". En la pintura mexicana del segle XX observem una transició constant entre valors patriarcal i matriarcal, entre figures masculines i recintes femenins, migracions de la imatge que provoquen una migració de sentits i d'idees que ens duen a pensar que, com assenyala Mieke Bal (2010), els conceptes no estan fixos, viatgen entre disciplines, entre estudiosos i comunitats acadèmiques disperses. Entre disciplines, el significat i l'abast i el valor operatiu dels conceptes difereix. Aquests conceptes d'operació s'han d'avaluar abans de cada *viatge*, durant i després.

Coincidint amb aquests viatges entre el coneixement i les arts vuitcentistes, específicament les que van creuar la frontera entre el dibuix descriptiu i la fotografia, que mitjançaren entre l'etnologia i l'art, la ficció i el document, el fotògraf Ken Gonzales-Day decideix penetrar en el món dur de les col·leccions etnogràfiques, en què hi ha arxivat el patrimoni de mirades i de construccions estètiques de la cultura occidental. En recintes com ara el Museu d'Història Natural de París l'origen del qual es remunta a l'època de la il·lustració, Ken Gonzales-Day descobreix les claus de la construcció d'estereotips de què

Para seguir leyendo haga click aquí